

**С. І. МЕШКОВАЯ**, канд. іст. наук, доцент НТУ «ХПІ»

## **ПРИВАТНА ІСТОРІЯ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО БЕЗПРАВ'Я УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ЄВРЕЯ-«ПОЗБАВЛЕНЦЯ»**

У статті аналізуються знайдені в Державному архіві Полтавської області документи особової справи етнічного єврея-«позбавленця» Іуди Володимировича Острова щодо обмеження та відновлення його у виборчих правах (1930 р.). Досліджуються трудова діяльність, освітній рівень, матеріальне становище радянського ізгоя. Зроблено спробу складення його психологічної характеристики, виявлення можливої причини позбавлення громадянських прав.

**Ключові слова:** «позбавленець», етнічний єврей, антисемітизм, сільський виборчий комітет, свідок, земельний наділ, наймана праця.

**Вступ.** Історія будь-якої держави складається з історії приватного життя окремих людей. Переважна більшість з них – невідомі, не видатні, не великі. Їх біографії стандартні, часто прості й нехитрі, багато в чому схожі одна на одну. Втім, кожна людина – особистість. Вона цікава своїми прагненнями до щастя та влаштування власного побуту, родинним укладом, моральними цінностями, досягненнями й радощами, життєвими драмами. Трагічна радянська історія буквально зіткана з сумних людських доль, серед яких – долі етнічних євреїв, позбавлених виборчого права. У Державному архіві Полтавської області зберігається справа «позбавленця» Іуди Володимировича Острова.

**Метою** даної статті є детальний аналіз цього архівного матеріалу, дослідження життєвого шляху, освітнього рівня, матеріального становища, психології радянського єврея-ізгоя, виявлення причини обмеження його у громадянських правах.

**Виклад основного матеріалу.** 26 березня 1930 р. до Підлучанської сільської ради надійшла заява І. В. Острова (її стиль, синтаксис і пунктуація збережені – Авт.): «По невідомим для мене обставинам я Вами позбавлений виборчих прав. Це дуже велика для мене образа, а по суті справи помилка сельвиборкома, позаяк я землі до Революції зовсім не мав а одержав таку у революційному порядку ... в 1920 році (про що свідчать прикладені при цьому довідки), яку 5 років я обробляв власно працею ... Це по-перше. По-друге, я ніколи не вживав найманої праці, а навпаки сам увесь час свого життя працював по найму, як свідчать довідки про мій 40 річний службовий стаж і в сучасний момент, не дивлячись на те, що маю від роду 64 роки, перебуваю на державній службі в «Держшвеймашина» і лічусь членом спілки СТС з осені 1924 р., чесно й ревностно виконую мої обов'язки допомагаючи Радвладі будувати соціалізм ...» [1, л. 64].

Вже перше ознайомлення із документом надає можливість зрозуміти психологічну сутність літнього чоловіка. Загальний тон заяви дуже стриманий і гідний. Для людини, яку раптом грубо викреслили із соціального простору з необґрунтованих причин, позбавили громадянських прав і поставили на межу виживання, автор надто спокійний. Жодного разу він не зробив ставку на фальшиву,

© С. І. Мешковая, 2014

награну емоцію, а значить не ставив за ціль розжалобити радянських чиновників. Лише епізодично пролунав натяк на його дійсні почуття – «це дуже велика для мене образа». Не демонстрував І. Остров і надмірної ідейності (якої, до речі, взагалі могло й не бути, але в ситуації ізгоя іноді істерична демонстрація навіть псевдоприхильності новій владі використовувалася тоді часто, що цілком зрозуміло). Хиба що слова «Револуція» і «Радвлада» поважно написані з великої літери. Але при цьому використано стриману абрєвіатуру. Політична лояльність проявилася тільки в останній фразі. Причому чітко давалося зрозуміти, що саме професійні обов'язки виконувалися «чесно й ревностно», а будувати соціалізм чоловік просто «допомогав». «Позбавленець» явно відчував свою правоту, тому й уникав підлабузництва та принизливо-улесливих доказів.

Очевидні конкретність та ґрунтовність, з якими І. Остров викладав на папері сутність справи. Його думки структуровані («по-перше...», «по-друге...») і гранично ясні, що було дуже великою рідкістю для уродженців та мешканців сільської місцевості того часу. Це видає людину з певним рівнем освіченості (хоча й далеко не академічної) та вказує на звичку працювати з людьми, роз'яснювати їм певні завдання й цілі.

Поряд з тим, Іуда Остров не приховав жодного факту своєї біографії. Він чесно і важко працював все життя, і так само чесно виклав, неодмінно підтверджуючи відповідними довідками-доказами, кожен з фактів трудової біографії. Документи абсолютно не викликають підозри у недомовках, неточностях або брехливій забудькуватості.

Очевидно і те, що «позбавленець», несподівано для свого низького соціального статусу, відрізнявся достатньою грамотністю. Уродженець глибоко провінційного селища Книшівка Кременчуцького повіту Полтавської губернії непогано володів писемною мовою. На відміну від свідків по справі та місцевих чиновників, писав українською. Граматичні норми порушував, але хіба що за рідким виключенням. Для порівняння, можна навести приклади аналогічних заяв від українських селян-«позбавленців» – мешканців тієї ж Полтавщини. Ось, наприклад, плутана заява селянина Андрія Бриля, складена з україно-російської суміші літер і слів: «Подання нашої заяви до ... сельрады о востановлении нам права голоса то сельрада нам видмовела и до району передано. Районом не розглянуто и требуют ... по 10 карб. из души ... Затребуйте справу до Лубенського округу для поновлення виборчих прав голоса ...» [2, л. 2]. І далі: «За неграмотного роз песался ...» [2, л. 2]. Або інша, самостійно написана, але така ж малограмотна, перевантажена російською «ы» та позбавлена ком, заява «позбавленки» Оксани Бут: «Прохаю Черевківського сельвиборчкому вычеркнуты мене із списку позбавленых wyborчого право голоса позияк я неповнолітня маю лыше 17 років» [3, л. 6]. А ось фрагменти з анкет мешканців сіл Харківщини: «ниды неслужила»; «как невидомо за что имено состоит поучёте ГПУ»; «ні в каких партіях не участвовав»; «неімело до революції нічого ніякогої предпреятя», «родина із девяти душ, муж, семі детей» [4, л. 10, 12, 21, 24]. Отже, різниця між рівнем грамотності і володінням «малоросійським наріччям» окремих українських та єврейського «громадян Радянської України» більш ніж істотна.

Документи надають можливість зробити припущення щодо витоків грамотності Іуди Острова. Звісно, свідоцтв про закінчення ним навчального закладу будь-якого рівня у справі немає. Та й навряд чи хлопчик-іудей з українського селища міг отримати право на навчання за відомого стану справ щодо «єврейського питання» в Російській імперії. Але збереглася письмово занотована розповідь чотирьох односілчан – Порфирія Даниловича Красько, Івана Петровича Бондаренко, Луки Онисимовича Красько та Івана Васильовича Мохнача (записана за неграмотних Іваном Книшем у присутності уповноваженого). Чоловіки проливають світло на трудовий шлях єврея-«позбавленця». За їх свідченнями, в 1876 р. 10-річний Іуда Остров почав служити «в качестве мальчика» у орендаря книшевського маєтку Неймарка [1, л. 75]. А вже через два роки був призначений прикажчиком і залишався на цій посаді до 1883 р. [1, л. 75]. Можливо, саме тоді, завдяки своєму благодійнику, розумний хлопець придбав своєрідну «домашню» освіту. А розумові здібності маленького Іуди, безсумнівно, були вагомими. Інакше як пояснити те, що дитина, яка ледь досягла 12 років, отримала таке призначення і стала правою рукою господаря, уповноваженим у його справах.

Окремо підкреслили односельців працелюбність і відповідальність юнака, виконуючого: «... всякие обязанности как по работе в поле и на току во время молотбы ровно и во дворе по хозяйству и наблюдению за скотом, что нам как работавшим и служившим в то время в означенном имени достоверно известно» [1, л. 75].

Аналізуючи ставлення українських селян до «позбавленця»-єврея, мимоволі виникає питання щодо пресловутого антисемітизму. Принаймні, у випадку з Іудою Островим антисемітські настрої абсолютно відсутні. Полтавська губернія входила до смуги постійної єврейської осілости, тому співіснування українського населення з населенням єврейським було звичним явищем. Втім, це не завжди гарантувало національну терпимість. Можна пригадати, наприклад, масові єврейські погроми в Україні протягом 1881-1884 рр. Але здається, що до іудея Острова свідки-селяни не ставилися вороже ані тоді, наприкінці ХІХ ст., в самий розпал етнічного насильства, ані в 1930 р., під час надання свідчої інформації. Навпаки, вони всіляко виправдовують його, надають виключно схвальну характеристику, намагаються допомогти у справі поновлення в правах. Можливо причини такої доброзичливості й поваги – неабиякі працелюбність і відповідальне ставлення Іуди Володимировича до професійних обов'язків, що завжди цінувалися у селянському середовищі.

Фігурують у справі й письмові свідчення друзів дитинства І. Острова, євреїв за походженням, Йосипа Симховича Уровича та Соломона Мойсеєвича Олевського [1, л. 76]. З їх розповіді стає відомо, що восени 1883 р. він переїхав жити до невеличкого містечка Омельник Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Протягом 1884-1885 рр. служив прикажчиком у якогось Остромухова в с. Юрки Хорошковської волості Кобелякського повіту. 1887 р. юнака призвали на чотирирічну військову службу. Після повернення він зайнявся огородинством, а в 1894 р. покинув село, переїхав до Кременчука і почав працювати в «К-о Зингер». Відповідна довідка підтверджувала працю І. Острова в Акціонерному товаристві компанії «Зингер», «ныне национализированного и именуемого Государственный

Трест «Госшвеймашина», в разных должностях»; а також сповіщала – «службу оставил по болезни» [1, л. 77].

Мав Іуда Остров ще дві довідки, які засвідчували «стаж по найму» (всього ним було надано 6 довідок, фіксуючих 40 років трудової діяльності, але до сьогодні збереглося тільки 3 з них) [1, л. 64]. Довідка за підписом члена союзу «Всеработпрос» О. Гесена інформувала, що І. Остров з 1917 р. до початку 1919 р. працював агентом для доручень у харківській типографії [1, л. 78]. Інша сповіщала про службу І. Острова з 1924 р. по 1926 р. заступником завідуючого зсипного пункту у хлібному відділі Кременчуцького відділку Держбанку, завідуючим зсипного пункту та інструктором-контролером [1, л. 79].

Таким чином, протягом життя І. В. Остров – представник найбільш пригнобленої національної меншини Російської імперії, займав достатньо престижні посади. Його досвід і вміння були оцінені й після встановлення радянської влади, коли незважаючи на солідний, 58-річний вік, він знов почав виконувати функції керівника. Слід підкреслити, що в роки непу і тотального розквіту приватного підприємництва, Іуда Остров не відкрив власної справи, а продовжував служити за наймом. Пресловутим непманом Іуді Острову стати не судилося. А отже, можна впевнено відкинути припущення про позбавлення його виборчого права через зафіксовану Конституцією УСРР 1919 р. приналежність до приватних торговців, торгових і комерційних посередників [5, л. 1]. Драматичну роль в житті І. Острова зіграло його повернення до сільськогосподарської праці.

У складні роки громадянської війни, економічної розрухи та жахливих експериментів «воєнного комунізму», трудовий стаж єврея Острова перервався. Як вказувалося вище, на початку 1919 р. він ще працював у типографії в Харкові; наступне працевлаштування документально датоване лише 1924 р. [1, л. 78-79]. Щодо трудової діяльності протягом 1920-1923 рр., то жодної довідки про неї немає. Саме під час цієї вимушеної паузи чоловік скористався популістським заходом більшовицького уряду з наділення селян землею. «Вимітка з книги на 1920 рік по Потіцькій волості Кременчуцького повіту» свідчить про відведення Іуді Острову, згідно його прохання, 3 десятин орної землі та 1 десятини садку, «що раніше належали Тимченкові» [1, л. 70]. З невстановлених причин (чи то селянська справа почалася успішно, чи то надані землі повністю не задовольняли потреби родини), у 1923 р. І. Остров знов звернувся до сільської земельної комісії з клопотанням про збільшення наділу. І знов прохання виконали, надавши «норму», в результаті чого садиба Острових зросла до 9 ½ десятин (6 десятин оранки, 1 десятина сінокосу, 1 десятина садка та ½ десятина толоки) [1, л. 71].

Отже, за розмірами це було досить міцне середняцьке господарство. А враховуючи загальний досвід роботи Іуди Острова в сільському господарстві, компетенцію управлінця та високу працелюбність, можна припустити, що середняцьким воно було й за рівнем доходу. І ось тут напрошується наступне припущення щодо причини позбавлення виборчого права. Однією з категорій «позбавленців» були особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутку [5, л. 1]. Вочевидь, І.В. Острова запідозрили саме в цьому, хоча прямих вказівок на подібне звинувачення (наприклад, доносу або чіткого ствердження в

заяві самого «позбавленця») немає. Втім, у справі фігурують 3 окремі документи відносно даного питання. У 1920 р. Підлучанський комнезам виписав таке «Посвідчення»: «Дано сие ... Иуде Острову в том, что он действительно... своим трудом обрабатывает землю ...» [1, л. 72]. Через 10 років, голова сільради М. Горбань знов підтвердив, що І. Остров «действительно занимается физическим трудом на предоставленном ему участке земли и сельхозяйства» [1, л. 74]. У цьому ж 1930 р. «голова Бабка» також офіційно підтвердив: «тов. Остров ... занимается исключительно хлебопашеством, не применяет наёмного труда ... Все причитающиеся облачения он оплачивает по месту его проживания как обще Трудовой элемент» [1, л. 73].

А отже жодних підстав для позбавлення права голосу Іуди Острова як експлуататора-«міроїда» не було. Тому цілком зрозуміла його стримана, але безсумнівно, глибока образа на нібито «народну» більшовицьку владу, яка огульно прирахувала до ворожого табору трудову людину.

На жаль, за відсутністю повного обсягу документів, виявити точну причину позбавлення І. В. Острова виборчого права неможливо. Крім того, у справі відсутня кінцева резолюція щодо відновлення його в правах або підтвердження факту подальшого позбавлення. Імовірно, права могли повернути, враховуючи підтримку місцевих органів влади та сільської бідноти, багаторічний, бездоганний трудовий стаж за наймом, непричетність до приватно-комерційної діяльності та експлуатації найманих робітників, суспільно-корисну працю в державних установах та на підприємствах, а також членство у профспілковій організації.

**Висновки.** Таким чином, архівні документи надають змогу певним чином дослідити життєвий шлях одного з мільйонів мовчазних свідків драматичної радянської історії – уродженця Полтавської губернії, етнічного єврея, позбавленого виборчого права, Іуди Володимировича Острова. Аналіз особистої справи дозволив виявити та оцінити психологічні особливості цієї людини, рівень її освіти та матеріального добробуту. Документи чітко відображують цікавий трудовий шлях І. Острова, який почав працювати в 10-річному віці, неодноразово змінював рід і сферу діяльності, періодично займав керівні посади. Разом з тим, очевидно є незадовільна якість роботи радянської бюрократичної машини. До 1930 р. так і не вдалося остаточно вдосконалити процес викриття й покарання «чужого елемента». Навіть, офіційно зафіксованої підстави для обмеження в правах, до справи І. Острова залучено не було. Втім, підтримка «позбавленця» з боку місцевого керівництва та односільчан, підтверджують абсолютну безпідставність репресій по відношенню до нього. Особиста справа І. В. Острова – важливе свідоцтво епохи, яке яскраво ілюструє важке, сповнене утисків, трудове життя радянського єврея, а також окремі аспекти більшовицького процесу штучної маргіналізації суспільства.

**Список літератури:** 1. *Державний архів* Полтавської області (далі – Держархів Полтавської області), ф. Р-2044, оп. 2, спр. 1, арк. 64-79. 2. *Держархів* Полтавської області, ф. Р-2122, оп. 2, спр. 18, 7 арк. 3. *Держархів* Полтавської області, ф. Р-2121, оп. 3, спр. 14, 19 арк. 4. *Державний архів* Харківської області, ф. Р-1574, оп. 3, спр. 8, арк. 10, 12, 21, 24. 5. *Державний архів* Харківської області, ф. Р-472, оп. 1, спр. 23, 40 арк.

**Bibliography (transliterated):** 1. *Derzhavniy arhiv Poltavskoyi oblasti* (dali – *Derzharhiv Poltavskoyi oblasti*), f. R-2044, op. 2, spr. 1, ark. 64-79. 2. *Derzharhiv Poltavskoyi oblasti*, f. R-2122, op. 2, spr. 18, 7 ark. 3. *Derzharhiv Poltavskoyi oblasti*, f. R-2121, op. 3, spr. 14, 19 ark. 4. *Derzhavniy arhiv Kharkivskoyi oblasti* f. R-1574, op. 3, spr. 8, ark. 10, 12, 21, 24. 5. *Derzharhiv Poltavskoyi oblasti*, f. R-472, op. 1, spr. 23, 40 ark.

*Надійшла (received) 10.09.2014*

УДК 94(477.54)''1930/1931'':323..3-058.17

**Приватна історія трудового життя та громадянського безправ'я українського радянського єврея-«позбавленця» / С. І. Мешковая // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - № 54 (1096). – С. 73-79. – Бібліогр.: 5 назв.**

У статті аналізуються знайдені в Державному архіві Полтавської області документи особової

справи етнічного єврея-«позбавленця» Іуди Володимировича Острова щодо обмеження та відновлення його у виборчих правах (1930 р.). Досліджуються трудова діяльність, освітній рівень, матеріальне становище радянського ізгоя. Зроблено спробу складення його психологічної характеристики, виявлення можливої причини позбавлення громадянських прав.

**Ключові слова:** «позбавленець», етнічний єврей, антисемітизм, сільський виборчий комітет, свідок, земельний наділ, наймана праця.

УДК 94(477.54)''1930/1931'':323..3-058.17

**Приватная история трудовой жизни и гражданского бесправия украинского советского еврея-«лишенца» / С. И. Мешковая // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - № 54 (1096). – С. 73-79. – Бібліогр.: 5 назв.**

В статье анализируются обнаруженные в Государственном архиве Полтавской области документы личного дела этнического еврея-«лишенца» Иуды Владимировича Острова об ограничении и восстановлении его в избирательных правах (1930 г.). Исследуются трудовая деятельность, образовательный уровень, материальное положение советского изгоя. Сделана попытка составления его психологической характеристики, выявления возможной причины лишения гражданских прав.

**Ключевые слова:** «лишенец», этнический еврей, антисемитизм, сельский избирательный комитет, свидетель, земельный надел, наёмный труд.

**Private history of working life and civil rights of the Ukrainian Soviet Jew-«lishenza» / S. I. Meshkovaya // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual Problems of the History of Ukraine. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2014. – № 54 (1096). – S. 73-79. – Bibliogr.: 5. – ISSN 2079-0813.**

The paper provides an analysis of the personal file records found in the State Archives of the Poltava region pertaining to the restoring of the electoral rights of a Soviet Jew -“disenfranchised” (1930). Jude V. Islands on the limitation and restoration of its voting rights. We study the labor activity, educational level, financial position of the Soviet outcast. Attempt to compiling his psychological characteristics, probable cause lisheniyav civil rights.

**Keywords:** «disenfranchised», ethnic Jew, antisemitism, village election committee, awitness, allotment, wage labor.